

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Розглянуто питання сутності економічних, юридичних, соціально-психологічних та інфраструктурних передумов, спрямованих на створення в Україні цивілізованого бізнесу. Проаналізовані наслідки проведення в Україні приватизації державного майна, розвитку фінансово-кредитної системи тощо.

Ключові слова

Бізнес, підприємництво, приватизація, валюта, комерційні банки, інфраструктура

Abstract

The questions of essence of economic, legal, social-psychological and infrastructural pre-conditions, directed on creation in Ukraine of the civilized business are considered. The consequences of leadthrough are analysed in Ukraine of privatization of state property, development of the finansovo-kreditnoy system etc.

Keywords

Business, enterprise, privatization, currency, komercivyni jars, infrastructure

Результати реформування економіки України показують, що однією із актуальних проблем залишається проблема становлення та розвитку підприємництва. Досвід передових країн світу свідчить, що в тих країнах, де вдалося надати підприємництву цивілізованих рис, а бізнес був поставлений на користь суспільству, спромоглися добитися значних успіхів в розвитку виробництва, впровадженні прогресивних технологій, підвищенні добробуту суспільства та кожного його члена. Так, якщо за 1991-2015 роки індекс зростання валового внутрішнього продукту в країнах ЄС склав приблизно 1,5, то в Україні він не тільки не зріс, а навпаки, зменшився, досягнувши рівня 0,6, тобто за останні 25 років економіка України не тільки не досягла рівня 1990 року, а навпаки, втратила значну частину свого економічного потенціалу та конкурентоспроможність багатьох видів продукції.

Питанням дослідження проблем розвитку економіки України присвячена значна кількість наукових розробок [1], [4]. Багато авторів займаються дослідженням проблем розвитку бізнесу та підприємництва в Україні [2], [3]. Разом з тим, реальних здобутків на цьому шляху поки що мало. І на це є певні об'єктивні причини.

Для того, щоб підприємництво слугувало інтересам суспільства, розвивало виробництво тощо, в країні потрібно створити певні передумови, основними з яких є: економічні, юридичні, соціально-психологічні та інфраструктурні.

Економічні передумови – це створення самих суб'єктів бізнесу, тобто незалежних підприємців, здатних самостійно та ефективно здійснювати підприємницьку діяльність. Вирішення цієї проблеми безпосередньо пов'язано з реформуванням відносин власності: суб'єкти підприємництва повинні або володіти власністю, або мати змогу користуватись чи розпоряджатись нею. Зрозуміло, що тільки власник зможе ефективно використовувати власність. Звідси в нашу реальність увійшли такі поняття, як приватизація, оренда, розпаювання, роздержавлення, акціонування тощо.

Створення ефективного власника-підприємця в Україні відбувається досить повільно. І на це певні є об'єктивні причини.

По-перше, якщо в багатьох країнах світу становлення суб'єктів підприємництва відбувалось еволюційно, поступово, через розвиток колективних форм власності, кооперативний рух, створення акціонерних компаній, розвиток малого підприємництва тощо, то в Україні це потрібно зробити швидко, за короткий проміжок часу. Зрозуміло, що на цьому шляху були прорахунки, невдачі, невдалі рішення тощо, що значно погіршило ситуацію з розвитком підприємництва та знизило його ефективність.

По-друге, у свідомості більшості населення залишилось, що єдиним суб'єктом бізнесу у нас була держава. Саме вона визначала, що і як роботи, скільки і яку виготовляти продукцію, куди її відвантажувати, з ким укласти договори, яку призначати ціну за продукцію тощо. Всі підприємства та громадяни країни були об'єктами, які повинні були ретельно виконувати все те, що наказувала їм держава. І на це теж були певні причини.

Справа в тому, що Україна, як і низка інших країн, через особливості свого розвитку потрапила до переліку країн, які приступили до індустріалізації своєї економіки з запізненням, так би мовити, у другу чергу. Це об'єктивно спричинило ситуацію, що Україні постійно доводилось наздоганяти передові країни, спираючись не стільки на економічні, скільки на переважно адміністративні методи управління, не на свободу підприємництва, а на посилене державне регулювання економіки, на певний "примус" з боку держави у вигляді планових завдань. Державний сектор в економіці царської Росії, куди входила і Україна, мав досить значну величину. Окрім таких казенних галузей, як пошта, телеграф, залізничний транспорт, оборонна промисловість, державний сектор обіймав такі галузі, як металургія, нафтовидобуток і навіть сільське господарство, де 40 % земельних угідь (а в окремих губерніях – до 85-99 %) знаходилось у власності держави. Тобто традиційно значна кількість виробництв не були суб'єктами підприємництва, їх робота організовувалася і спрямовувалася рішеннями органів державної влади.

Одержавлення власності інтенсивно продовжувалося і в роки радянської влади через такі заходи, як масштабна націоналізація, колективізація тощо. Не випадково, що напередодні отримання Україною незалежності у 1990 році, близько 92% всієї власності належало державі. Вся машина держави працювала на те, щоб рішення держави перетворювались в життя, часом будь-якою ціною. Всі види діяльності, які не були дозволені державою, вважались незаконними та жорстоко каралися. В результаті відбулось "відчуження" робітника від власності. Робітники втратили свою самостійність, ініціативність, бажання приймати ризиковані рішення та відповідати за них. І саме за таких умов Україна вимушена була розпочати процес створення суб'єктів підприємництва.

Практично, за 25 років існування незалежної української держави так і не вдалося (за деяким винятком) створити ефективного власника, який був би здатним розвивати підприємництво, підвищувати ефективність виробництва, чесно і своєчасно сплачувати всі податки, створювати нові, інноваційні зразки техніки та прогресивні технології у промислових масштабах, виплачувати працівникам пристойну легальну заробітну плату тощо. Серед вчених та практиків все ще переважає думка, що створити ефективного власника повинна саме держава, тобто, держава повинна організувати відкриті конкурси на проведення приватизації, розробляти відповідні приватизаційні умови, які б дозволили, на думку, чиновників, провести «правильну приватизацію» тощо.

Дійсно, такий підхід до пошуку ефективного власника переважав на початку ХХ сторіччя, коли панувала думка, що саме держава повинна знайти ефективного власника і передати йому свою власність. Відомий англійський економіст, представник кембриджської школи, учень Альфреда Маршалла Артур Пігу (1877-1959 рр.) обґрунтовано довів, що у випадку неефективного використання власності або наявності негативної дії зовнішніх чинників на цю власність вплив держави просто необхідний.

Але пізніше, у 1960 році американський економіст Рональд Коуз (1910-2013 рр.) прийшов до діаметрально протилежного висновку, який отримав назву теореми Коуза. Ця теорема зробила її автора великим економістом, лауреатом Нобелівської премії з економіки.

Сутність теореми Коуза дуже проста: якщо власність (в умовах обмежених ресурсів) використовується неефективно або на неї діють певні негативні зовнішні чинники, то вплив у цьому випадку держави не є обов'язковим. Власність сама буде переходити до рук більш ефективного власника або до того, хто більше цінує цей ресурс (зрозуміло, за певну плату, про що сторони домовляються), але при наявності двох необхідних умов: по-перше, трансакційні витрати, тобто витрати на взаємодію між людьми повинні дорівнювати нулю; і по-друге, власність повинна бути надійно захищена з боку держави, тобто права власності повинні бути чітко визначені і дотримані.

Іншими словами, неефективний власник ні за яких умов не зможе отримати ніяких додаткових привілеїв (зі сплати податків, отриманні пільг, державної допомоги (з бюджету), з виграшу тендерів тощо), не зможе захопити чужу власність, яка йому сподобалася, а також не зможе підкупити ні суд, ні прокуратуру, ні інші правоохоронні органи, ні органи державної чи місцевої влади тощо з метою отримання певних привілеїв, які б дали йому змогу і в подальшому працювати неефективно.

І тоді у такого неефективного власника залишаться два напрями дій: або перебудувати свою діяльність, знайти ефективний менеджмент, технічно переозброїти виробництво, виготовляти високоякісну інноваційну продукцію тощо, або продати свою власність іншій особі, яка цінує цю власність більше, яка буде здатна організувати ефективне виробництво, сплачувати всі податки, успішно конкурувати на ринку з іншими підприємцями тощо, тобто ефективно використовувати такі важливі ресурси як землю, надри, цілісні виробничі комплекси, основні засоби, інтелектуальний потенціал тощо.

Тобто, врешті-решт для економіки країни не важливо, хто володіє правом власності на той чи інший ресурс (наприклад, на землю, виробничі комплекси тощо). Важливо те, що право власності на ресурс практично без участі держави може при потребі переходити до того, хто більше цінує цей ресурс і хто може забезпечити більш ефективне використання цього ресурсу. Тому в сучасному суспільстві постійно відбувається перерозподіл прав власності на той чи інший ресурс. Особи, яким він більше потрібен, завжди мають змогу придбати цей ресурс законним, економічним шляхом.

На жаль, оскільки у нас в країні існують величезні транзакційні витрати, тому у нас потенційний ефективний власник практично не має можливості законним шляхом отримати право на власність, якої він потребує і яку він цінує. Тому-то у нас власність у своїй більшості належить неефективним власникам. Але щоб вижити, вони люблять власні інтереси, намагаючись отримати різні пільги, дотації з бюджету тощо. Тому у нас тривалий період часу функціонує неефективна економіка, яка спричинила падіння національного виробництва у величезних обсягах. Більш того, діяльність таких неефективних власників дуже часто супроводжується суттєвою корупційною складовою.

Не випадково, надання Україні життєво важливої фінансової допомоги від міжнародних агентств постійно супроводжується вимогами подолання корупції на всіх рівнях державної влади.

Юридичні передумови для формування в країні цивілізованого бізнесу полягають у *створенні нормативної бази*, яка б законодавчо регулювала розвиток підприємництва, встановлювала справедливі відносини між підприємцями та державою, пам'ятаючи про те, що і підприємці, і сама держава є суб'єктами, які можуть і мають право самостійно приймати відповідні рішення.

Досвід багатьох провідних країн світу показує, що через нормативну базу держава "втручається" в бізнес, регулює його розвиток, робить бізнес більш системним та прогнозованим. При цьому кожен суб'єкт бізнесу самостійно займається своєю справою, самостійно приймає ті чи інші рішення тощо, але в суспільстві формується такий порядок, при якому бізнес слугує інтересам суспільства, розвиває виробництво, збагачує суспільство тощо.

Створення нормативної бази підприємництва в Україні відбувається дуже складно. І на це також є об'єктивні причини. Справа у тому, що нормативна база підприємництва повинна бути сформована за принципом: "Можна робити все, що не заборонено" замість традиційного нормативного принципу, який завжди переважав в нашій країні: "Можна робити тільки те, що дозволено". Але щоб сформувати нормативну базу за першим принципом, потрібно принаймні мати уявлення про те, що "поганого" може бути в діяльності підприємців, до яких незаконних дій та вчинків вони можуть вдаватися, яку шкоду суспільству можуть нанести ті чи інші їх рішення тощо. А для виявлення всього цього потрібні практичний досвід та час. Не випадково, формування нормативної бази підприємництва у розвинутих країнах відбувалося сторіччями.

Окрім цього, для налагодження цивілізованого бізнесу потрібно мати багато законів, які б регулювали різні сторони діяльності підприємців. Щоб написати такі закони, також потрібен час. При цьому потрібно враховувати, що закони, які регулюють розвиток підприємництва в багатьох розвинутих країнах світу, для України часто не підходять, оскільки віддзеркалюють правові відносини різних етапів розвитку бізнесу та підприємництва.

І, нарешті, для того, щоб розвиток підприємництва в нашій країні слугував суспільству, потрібно виховувати у всіх суб'єктів підприємництва повагу до прийнятих в Україні законів, нормативних актів, до укладених договорів тощо. Потрібно створити ефективну систему судочинства, де б підприємці мали змогу відстоювати свої економічні інтереси, майнові та немайнові права, добиватися відшкодування заподіяних збитків тощо.

Наступною передумовою створення в країні цивілізованого і ефективного підприємництва є *формування в суспільстві позитивного соціально-психологічного середовища*, яке б сприяло розвитку бізнесу та підприємництва.

Досвід більшості передових країн світу показує, що в Україні потрібно настійливо виховувати у всіх верст населення повагу та довіру до бізнесу та підприємництва, яке є рушійною силою розвитку економіки, повагу до праці підприємців, яка є складною та відповідальною, виховувати соціальну відповідальність самих підприємців за результати своєї діяльності. Тут доречно навести слова відомого бізнесмена Г.Форда: “Мати гроші абсолютно необхідно. Але не потрібно забувати при цьому, що мета грошей – не святковість, а примноження коштів для корисного служіння. Для мене особисто немає нічого більш гидкого, ніж порожнє життя... В цивілізації немає місця дармоїдству” [5].

Особливості розвитку підприємництва в Україні полягають у тому, що спочатку з’явилися бізнесмени, які розпочали свою діяльність так, як вважали можливим, виходячи із свого власного досвіду та бачення реальної економічної ситуації, що склалася в країні. Правила та традиції цивілізованого бізнесу, характерні для більшості передових країн світу, просто не враховувалися і не бралися до уваги. В результаті, багато вітчизняних підприємців забули про свою соціальну відповідальність за розвиток суспільства, про те, що саме на плечі бізнесу повинен лягти основний тягар, пов’язаний з утриманням соціальної сфери, державної влади, війська, поліції, розвитком фізкультури та спорту в країні тощо. В іншому випадку бізнес просто не буде сприйнятий суспільством.

При цьому потрібно враховувати, що у 1999 році Організацією Об’єднаних Націй був прийнятий так званий Глобальний договір, одним із принципів якого є посилення соціальної спрямованості бізнесу. Соціальна спрямованість бізнесу виявляється у тому, як бізнес повинен дотримуватися загальноновизнаних базових етичних норм, чинних стандартів (наприклад, міжнародних стандартів серії ISO 9000), технічних умов, норм захисту довкілля тощо. Об’єктами соціальної спрямованості бізнесу є працівники підприємств, споживачі продукції, постачальники тощо.

Простий перерахунок основних положень цього Глобального договору показує, наскільки далекий ще український бізнес від вимог сучасного суспільства. Наприклад, вимога договору «Орієнтація на результат» означає, що бізнес повинен задовольняти інтереси всіх зацікавлених країн: споживачів, постачальників, персоналу, власників тощо. Вимога договору «Розвиток персоналу» означає, що працівники повинні розглядатися не як пасивні виконавці, а як творча сила, що активно впливає на роботу підприємства. Вимога договору «Розвиток партнерства» означає встановлення взаємовигідних зв’язків з партнерами, які базуються на довірі і повазі. Вимога договору «Відповідальне ставлення до суспільства» означає, що бізнес повинен займатися діяльністю, яка є корисною для суспільства і яка повинна збігатися з його цінностями та цілями. Вимога договору «Відповідність цілям» означає, що цілі бізнесу повинні досягатися не примусом, а переконаннями, роз’ясненнями та заохоченнями.

Але при цьому слід зазначити, що формування в країні позитивного соціально-психологічного середовища, яке б сприяло розвитку підприємництва – це найскладніше завдання, яке стоїть перед Україною, оскільки свідомість, традиції, психологія людей – найінертніші елементи, які дуже важко піддаються реформуванню та зміні.

Однією із передумов формування в країні цивілізованого бізнесу є створення сучасної інфраструктури бізнесу, тобто системи інституцій, які б організовували, регулювали і контролювали бізнес, сприяли його розвитку. До інфраструктури можна віднести емісійну систему, систему комерційних банків, бірж, ринок цінних паперів, податкові інспекції, систему захисту конкуренції та обмеження монополізму, систему страхування бізнесу тощо.

Певні кроки у цьому напрямі в Україні вже зроблено. Так, станом на 1 жовтня 2015 року в Україні практично функціонувало 120 комерційних банків, з них – 20 з іноземним капіталом (крім російського). Загальна величина активів усіх комерційних банків України складала приблизно 1,4 трлн. грн. або 58 млрд. дол. США, що є вкрай мало для забезпечення надійного кредитування українського бізнесу. Найбільший статутний капітал мають такі комерційні банки, як „ПриватБанк”, державний експортно-імпорتنний банк України, державний ощадний банк України та інші. Разом з тим, в стадії ліквідації знаходяться 64 комерційні банки, що свідчить про те, що банківська система України працює дуже нестабільно, що не сприяє розвитку підприємництва.

Особливо небезпечна ситуація склалася з курсом національної валюти. Стабільність національної валюти – першочергова задача будь-якої країни. Без цього забезпечити розвиток бізнесу просто неможливо. Якщо 2 вересня 1996 року курс гривні був визначений як $1\$ = 1,76$ грн, то на початок 2016 року цей курс склав $1\$ = 24$ грн, тобто девальвація гривні становила більше 13 разів. Це є суттєвою перешкодою для розвитку в Україні цивілізованого бізнесу.

Значні проблеми існують в Україні і в питаннях формування справедливої податкової системи. Тут доцільно дотримуватись загального правила, яке ще в 1748 році сформулював французький філософ Шарль Луї Монтеск'є в книзі „Про дух законів”. Він писав: „Загальне правило: чим більша свобода підданих, тим більше можна справляти з них податків; чим більше рабство, тим більше доводиться знижувати їх платежі. Так воно завжди було, і так завжди буде”.

На жаль, за 25 років існування незалежної України так і не вдалося створити справедливу податкову систему. В Україні ця система носить специфічний характер: більші податки платять бідніші люди, а менші податки – багаті. Намагання виправити таку ситуацію все ще не принесло жодних успіхів.

Аналогічна ситуація складається в Україні з іншими складовими інфраструктурних передумов формування цивілізованого бізнесу. Так, є певні напрацювання у створенні в Україні системи захисту конкуренції й обмеження монополізму, завдання якої – підтримувати в економіці певний рівень конкуренції між суб'єктами бізнесу, не допускати зловживань з боку монополій; стимулювати розвиток малого підприємництва тощо, але результати діяльності цієї структури дуже низькі.

Таким чином, можна стверджувати, що за роки незалежності в Україні проведена значна робота по формування передумов для розвитку бізнесу та підприємництва. Але остаточно ця задача ще не розв'язана і потребує значних зусиль з боку держави і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шиян А. А. Управління формуванням ефективних економічних інститутів для України / А. А. Шиян, Л. О. Нікіфорова // Монографія. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 300 с.
2. Небава М. І. Формування соціальної відповідальності бізнесу в умовах глобалізації / М. І. Небава, І. М. Небава // Журнал «Механізм регулювання економіки» // Суми : СумДУ. – 2008. № 3, т. 1 – С. 167-172 .
3. Небава М.І. Тенденції розвитку малого бізнесу в умовах нового податкового кодексу / М. І. Небава // Журнал «Економіка та управління підприємствами» // Харків : 2011. т. 1-С, С. 87-89.
4. Небава Н.И. Место и роль социальной ответственности в социальной экономике. // М. І. Небава // Материалы Международной научной конференции // м. Тбилиси, 11-12 сентября, 2013 г., – С. 119-126.
5. Форд Г. Моя жизнь – мои достижения / Г. Форд // М.: «Финансы и статистика», 1989. – 206 с.

Автор: Козловський Володимир Олександрович, к.е.н., доцент, професор кафедри економіки підприємства та виробничого менеджменту Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, kozlovskiy.vk.vntu.edu.ua

Author: Kozlovskiy Volodymyr Oleksandr, k.e.n., associate professor, professor of department of economy of enterprise and production management of the Vinnytsya national technical university, m. Vinnytsya, V@vin.ua